

İSLAMOFOBİNİN TARİHSEL TEMELLERİNE BİR BAKIŞ: ORYANTALİZM YA DA BATI VE ÖTEKİ

Prof. Dr. Mehmet Yüksel*

Giriş

İslamofobi konusundaki tartışmalar, söylemler ve incelemeler, bugün sosyal bilimler alanında muazzam bir literatür oluşturur hale gelmiştir. Bu konudaki çalışmalar ve tartışmalar, her ne kadar 11 Eylül 2001'de ABD'deki ikiz kulelere yapılan terörist saldırılardan sonra artmış olsa da, aslında "öteki"ne karşı hoşgörüsüzlüğün ve önyargıların daha uzun bir geçmişi vardır. Günümüzde İslamofobi dahil, ötekilere karşı mevcut hoşgörüsüzlüğün, dışlanmanın ve aşağılamanın özellikle medya sayesinde görünür ve bilinir hale geldiği, aynı zamanda da medya yüzünden yaygınlaşıp yoğunlaştığı söylenebilir. Başka deyişle, 11 Eylül saldırısının yarattığı korku, kuşku, endişe ve rahatsızlık hissi, zaten var olan hoşgörüsüzlüğün, ayrımcılığın ve ırkçı eğilimlerin yansımalarına ve medya kanalıyla yaygınlaşmasına neden olmuştur. Böylece, Batı'nın İslam ve Araplar hakkında yüzyıllardır oluşturup inşa ettiği olumsuz tasavvur ve zihniyet, 11 Eylül sonrasında şartlarında kitle iletişim araçları tarafından yeniden üretilir ve aktarılır bir hale gelmiştir.

İslamofobinin Batı dünyasında giderek kökleşmesinde, Batı-Doğu ayrımı temelinde şekillenen iki kutuplu dünya düzeninin yıkılmasıyla, yani Sovyetler Birliği'nin dağılması ve "Doğu Bloku"nun çökmesi ile oluşan ortam önemli bir zemin teşkil etmiştir. Bu durum, Batı'nın kendi kimliğini "öteki"ne karşıtlık temelinde meşrulaştırması sürecinde ciddi bir kırılma yaratmıştır. Ayrıca, giderek yoğunlaşan uluslararası göçmen, mülteci ve sığınmacı akınıyla yüz yüze gelen Batı dünyasında, kendi kültürel kimliğine ve uygarlığına yönelik tehlike ve tehdit algısı, özellikle İslam ve Arap dünyasına yönelik tutum, davranış ve politikalarında etkin olmuştur. Sonuç olarak, İslam yalnızca bir din veya ideoloji olarak değil; aynı zamanda bir kültür ve medeniyet olarak da Batı'nın kendisine atfettiği "evrensel kimlik" karşısında bir antitez olarak kavramlaştırılmıştır. Kökenindeki Avrupamerkezci ve Oryantalist bakış açısı temelinde şekillenen bu kimlik tasavvur ve tahayyülü, günümüzde Müslümanlar, Müslüman gruplar ve toplumlar arasında kişisel, sosyal, kültürel ve ideolojik ayrımları yok sayan, adeta onları homojenleştirip totalleştiren İslamofobik bir zihin yapısına hayat vermiştir.

---

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

Avrupa Kimliğinin Oluşumunda Öteki olarak “Doğu”nun ve “İslam”ın Yeri

Batı'nın Doğu'ya bakışının temelinde “kimlik diyalektiği”, yani kimlik ile ötekiler arasındaki diyalektiğin bulunduğu söylenebilir. Bugün de sıkça sözü edilen Batı-Doğu karşıtlığı, modernlik-gelenek veya modern olan-geleneksel olan ayrımı bağlamında kutuplaştırılmış bir kültürel kimlik sorunu olarak şekillenmiştir. Kültürel kimlik olgusunu, “öteki” ile sıkı bir ilişki içinde ve ona karşı oluşan bir durum olarak kavramlaştırmak mümkündür. Buna göre, Batı, modernliği temsil ederken Doğu'nun nasibine düşen “gelenek”tir¹.

Günümüzde Batı siyaset ve medya dünyasında Doğu ve özellikle İslam hakkındaki önyargıların ve İslamofobi'ye uzanan bakış açısının kaynağında, yüzyıllardır işlenegelen küçümsemenin, ötekileştirmenin bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu çerçevede Batı, bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal bakımlardan medeni ya da uygar olanı temsil ederken, Doğu geri kalan veya barbar olan ile özdeşleştirilir. Aşağıdaki alıntıda, bu anlayışın özlü bir şekilde ortaya konduğunu görebiliriz:

...Biz Batılılar, kendi kendimizi tanımada ara sıra gösterdiğimiz bilinçlilik bir yana, dünyayı anlamıyoruz. Bizim anladığımız bizim içimizdeki dünya. Dünya biziz-işte bizim arzumuz. Ama kendimizin dünya olmadığını bilerek, ona bizim olduğumuz şey olmasını emrediyoruz. Biri hayali, diğeri maddi, bu iki dinamik-modernist amentü ve dünyayı kuşatan dur durak bilmeyen modernleştirme humması-hiç fark ettirmeden bizim kendi hırslarımızın ufku bizzat gezegenin boyutlarına uydurdu ve yanlışlıkla bu boyutları bilgimizin ufku saydı².

Yukarıda zikredilen anlayışın tarihsel temellerini feodal Avrupa'ya kadar götürmek mümkündür. Feodal toplumun düşünce tarzı, birlikte olmayı, birbirine benzemeyi, bir olmayı “iyi”, buna karşın çeşitliliği ya da farklılığı, “kötü” ile özdeşleştiren bir özelliğe sahipti. Böylesi bir kültürel ortam ve zihniyet dünyasında yaşayan Ortaçağın Hıristiyanları, Hıristiyan olmayanlarla, yani “öteki”ler ile ilişkilerini de bu anlayış ya da bakış temelinde kuruyorlardı. Bu anlayış çerçevesinde; bir yandan, toplum içindeki sapkınlar, Yahudiler ve cüzzamlılar gibi kesimler alt-insan düzeyine indirilirken, diğer yandan ise toplumun dışında bulunan Müslümanlar, “Kafirler”e karşı düzenlenen “Haçlı Seferleri”nden nasibini alıyorlardı. Böylece, Müslümanlar “kafirler” olarak etiketlenip aşağılanıyorlardı. Nitekim 1095'te I. Haçlı Seferi'ni ilan eden Papa II. Urbanus'a göre, Müslümanlar şeytanın uşaklarıydı. Onun içindir ki Müslümanlar ile savaş, aslında Tanrı'nın düşmanları ve dostları arasındaki bir savaştı³. Aslında, bu dönemde Batı'nın iddia edildiği gibi homojen ya da bütünleşmiş bir yapısı söz konusu değildi. Avrupa, bazı ortak özelliklere (coğrafya, din vb.) sahip olmakla birlikte, birçok bakımdan parçalı bir görünüm de arz ediyordu: Köylüler-soylular, soylular-hükümdarlar, hükümdarlar-din adamları, papalar-imparatorlar çatışması gibi. Böyle bir durumda, kimlik inşası, homojen bir “biz” duygusu ve bilincinden ziyade “öteki” olarak görülen başkalarına karşıtlık duygusu ve bilinci temelinden mümkün olabilirdi. Ortaçağ'da “biz”, iyi ve dürüst olanı temsil

¹ Thierry Hentsch, **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, Çev., Aysel Bora. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

² Hentsch, **Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı**, s. 304.

³ Dominique Schnapper, **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişk.**, Çev., Aşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.43-45.

ederken, “diğerleri” ya da “ötekileri”, kötü ve istenmeyeni ifade ediyordu. Böyle bir durumda yapılacak ilk iş, hayali bir diğer kimliğinin yaratılmasıdır. Ancak bunun için kim seçilmelidir? Avrupa kimliğinin oluşturulmasında önemli rol oynayan yüksek mertebedeki Hıristiyan din adamları, bu yolda kullanılabilecek en uygun aday olarak İslam dinini seçmişler, İslamiyet’i “kötü olan” ve “tehdit eden” ile özdeşleştirerek Avrupa’nın onun karşısında birleşmesini sağlamaya çalışmışlardır⁴.

Batı’nın Doğu’ya bakışı ve ilgisi, sadece bununla sınırlı kalmamıştır. Batı’nın Doğu’ya ilgisi, “Şarkiyatçılık” veya “Oryantalizm” olarak adlandırılan bir bilimsel etkinlik alanının üniversitelerde hayat bulmasıyla da devam etmiştir. İlk olarak 14. yüzyılın başlarında Viyana Kilise Konseyi tarafından doğu dillerinin ve kültürlerinin anlaşılmasını teşvik etmek üzere birçok üniversitede kürsüler kurulmuştur. Oryantalizm olarak bilinen böyle bir bilim dalının teşvikinde; ticaret, rekabet ve askeri çatışma gibi hususlar itici güç olmuştur. Bu, Avrupa’nın Orta Doğu ve Asya’ya yayılma sürecinden soyutlanarak anlaşılabilir bir olgu da değildir. Vasco de Gama tarafından 1498 yılında Ümit Burnu’ndan Asya’ya gidiş yolunun keşfedilmesi, Oryantalizmin alanını büyük ölçüde genişletmiş olmakla birlikte, Avrupa’da detaylı oryantal toplum araştırmalarının yayınlanması, ancak 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşebilmiştir⁵. Oryantalist çalışmaların da katkısıyla gelişen Batı Kimliği’nin ana özelliklerinin özlü bir anlatımını aşağıdaki alıntıdan görebiliriz:

1700 ila 1850 yılları arasında Avrupalı zihinler dünyayı iki karşı kampa ayırıyor ya da buna zorlanıyorlardı: Batı ve Doğu (ya da Batı ve Geri kalanlar). Bu yeni kavrama göre Batı, Doğu’dan üstün görülüyordu. İkinci sınıf Doğu’nun sahip olduğu sanılan değerleri, rasyonel (akılcı) Batı’nın değerlerine karşı bir tez olarak kabul ediliyordu. Özellikle Batı, eşsiz erdemlerle kutsanmış olarak hayal ediliyordu: akılcıydı, çalışkandı, üretken, fedakar, tutumlu, liberal demokratik, dürüst, otoriter ve olgun, gelişmiş, becerikli, hareketli, bağımsız, gelişime açık ve dinamikti. Doğu’ysa Batı’nın karşısındaki öteki’ydi: akılcı olmayan ve keyfi, tembel, üretmeyen, tahammüllü, cazip olduğu kadar egzotik ve karmaşık, despot, bozulmuş, çocuksu ve olgunlaşmamış, geri kalmış, pasif, bağımlı, durağan ve değişmeyen. Başka bir şekilde söylemek gerekirse, Batı bir dizi gelişmeci özelliklerle tanımlanırken, Doğu yokluklarla tanımlanıyordu⁶.

Oryantalizm, Avrupamerkezcilik ve İslamofobia

Edward Said, “Oryantalizm” adlı eserinde; Batılı modern kimliğin oluşum sürecinde Batı-dışı ötekinin rolünü, modern benliğin farklı olanı nasıl ötekileştirerek kurduğunu çözümler. Said’e göre, Aydınlanma sonrası dönemde Avrupa kültürü, kendi gücünü ve kimliğini, “Doğu” olarak tanımlayıp nitelendirdiği kimliğe karşı konumlandırarak kurmuştur. Bu bağlamda Oryantalizm, “Batı’nın Doğu’yu söylemsel düzeyde kurarak ve Batı-karşıtı geleneksel kimlik

⁴ John M. Hobson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, Çev., Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.116.

⁵ Bryan S. Turner, **Oryantalizm post-modernizm ve Globalizm**, Çev., İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları, 67-68.

⁶ John M. Hobson, **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, s.23

olarak üreterek kendi hegemonyasını dünya üzerinde kurma süreci ve dolayısıyla da farklı olanın ötekileştirilmesi” olarak tanımlanabilir⁷.

Said, “Şarkiyatçılık” ya da “Oryantalizm” derken birbiriyle bağlantılı olduğunu düşündüğü birden fazla şeyi kasteder: 1) Akademik bir etkinlik alanı olarak Şarkiyatçılık, “Şark” hakkında yazan, ders veren ya da Şark’ı araştıran kimsenin yaptığı işidir. 2) Şarkiyatçılık, “Şark” ile “Garp” arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme üslubudur. Aralarında şairlerin, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, yöneticilerin bulunduğu kimselerin, Doğu-Batı ayrımını başlangıç noktası olarak alarak Doğu’nun insanına, törelerine, aklına, yazgısına vb. ilişkin kuramları, destanları, romanları, kayıtları işleyip incelemeleridir. 3) Kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası olarak 18. yüzyıl sonu alınırsa “Şarkiyatçılık”, Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek, uğraşan ortak kurum olarak tanımlanabilir. Böylece Oryantalizm, Şark’a egemen olmakta, Şark’ı yeniden yapılandırmakta, Şark üzerinde otorite kurmakta kullanılan bir Batı üslubu olarak incelenip çözümlenebilir⁸. Doğu’yu kendisine bir uğraş alanı yapan ortak bir kurum olarak Oryantalizm, 18. yüzyıl sonlarına tekabül eden sömürge çağında Doğu’ya egemen olan ve onu yeniden yapılandıran bir gücü elinde bulundurur, bu anlamıyla Oryantalizm, kültürel düzeyde oluşturulan muazzam nitelikte sistematik bir mekanizma sunan, birey ötesi özelliğe sahip bir olguya işaret eder⁹. Avrupa’da Şarkiyatçılık ile sömürgecilğin eşzamanlı oluşumları olduğunu ortaya koyan, Şarkiyatçı söylem ile sömürgeci söylemin birbirini tamamlayan ve destekleyen boyutlarını inceleyen Said, “Orientalism” adlı eserinde; kendini üstün gören bir kültürün başka bir kültürü eşdeğeri olarak anlayıp değerlendiremeyeceğini, üstelik bu kültürün, sömürgeciliğin askeri ve ekonomik amaçları ve kurumlarıyla beslenmesi halinde bunu hiç yapamayacağını ileri sürer. Said’e göre Şarkiyatçılık, Avrupa’nın yaşantısında özel bir yeri bulunan Doğu’ya tanımlama çabasıdır. Doğu, Batı’nın en büyük, en zengin ve en eski sömürgesidir. Dil ve uygarlığının kaynağı, kültürel rakibi, “öteki”nin en derin simgesidir. Bu çerçevede Şarkiyatçılık, Doğu’yu, Batı’nın kültürel ve ideolojik kurumları eliyle yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle bezeli bir söylem yoluyla algılamaktır. Böylece Avrupa, bu söylem sayesinde Doğu’yu tarif ederek, ona ilişkin görüşleri onaylayarak, kağıt üzerinde onu inşa ederek, Doğu’ya egemen olarak sarsılmaz otoritesini kurmuştur¹⁰. Said’e göre Şarkiyatçılık, bir söylem olarak incelenmedikçe, Aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün, Şark’ı, siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel ve imgesel olarak çekip çevirebilmesini ve hatta yeniden üretebilmesini sağlayan o muazzam sistemli disiplinin anlaşılması imkansızdır¹¹. Bir söylem olarak Oryantalist çalışmalar, öyle bir etki ve izlenim yaratmıştır ki, “Doğu” ya da “Şark”ın, Oryantalist çalışmalardan bağımsız olarak ele alınıp incelenebilecek bir konu

⁷ E. Fuat Keyman, “Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet.” **Doğu Batı**, 20, 2002, s.21.

⁸ Edward Said, **Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları**. Çev., Berna Ülner. İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s. 12-13.

⁹ James Clifford, (2007). “Oryantalizm Üzerine” **Oryantalizm: Tartışma Metinleri**, der. Aytaç Yıldız, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2007, s. 139.

¹⁰ Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 11-12.

¹¹ Edward Said, **Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları**, Çev., Berna Ülner. İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s. 13.

olabileceği düşünülmemiştir. Bu yaklaşımın egemen karakterinde; “Şarklı” mantıksız, ahlaksız, günahkar, çocuksu ve “fark”lıdır. Buna karşılık Avrupalı, akli başında, erdemli, olgun, ve “normal”dir. Böylece Şark, Şarklı ve Şarklı’nın dünyası yaratılıyordu. Bu dünyanın, Batı’dan oldukça farklı, ancak düzenli, tutarlı ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğu belirtiliyordu¹². Böylece, bir yandan “Batı” ile “Doğu” karşı karşıya getirilip farklı kutuplara yerleştiriliyordu; diğer yandan ise, bunun bütünleşik, tutarlı ve istikrarlı bir durum olduğu vurgulanarak, Batı-Doğu ilişkisine nispeten değişmez bir karakter atfedilmiş oluyordu. Batı, üstün ve egemen olanı temsil ederken Doğu’nun payına aşağı olan ve sömürülen düşüyordu. Sonuç olarak, Batı’nın Doğu üzerinde hegemonya kurmasının ve sömürü ilişkisini meşrulaştırmasının, Doğu’yu kendi kimlik inşa sürecinde bir “öteki” olarak kurgulamasının herhalde bundan daha iyi bir yolu olamazdı.

Avrupamerkezci görüş, Batı’nın Doğu karşısında üstün olduğunu iddia eden bir dünya görüşüdür. Bu görüş, Batı ve Doğu’yu neredeyse her zaman ayrı ve farklı yapılar olarak düşünür. Buna göre, özerk ve “eski” Batı, modern dünyanın oluşumuna önderlik etmiş, Batı’nın eşsiz rasyonalitesi, demokratik ve ilerlemeci niteliklerinden dolayı uygarlığın zirvesine çıkmış, bütün dünyayı modernitenin aydınlık parlak dünyasıyla tanıştırmış, bundan dolayı da gerek geçmişte gerek günümüzde dünyanın merkezinde bulunmayı hak etmiştir. Bu görüşe karşı çıkan Hobson, MS. 500 –1800 yılları arasında, Uzakdoğu da dahil olmak üzere, Doğu’nun Batı’dan daha gelişmiş olduğunu, modern Batı medeniyetinin yükselişinde Doğu’nun önemli bir rolü bulunduğunu, Antik Mısır’a bakmadan Antik Yunan’ın anlaşılamayacağını ileri sürer. Buna göre, önce Doğulular, küresel bir ekonomi ve iletişim ağı yarattılar. MS. 500 tarihinden sonra Doğu’ya ait düşünceler, kurumlar, teknolojiler ve değerler “Oryantal Küreselleşme” sayesinde Batı’ya yayıldı ve süreç içerisinde Batı tarafından özümseyip kendine mal edildi¹³.

Avrupamerkezcilik, Avrupa bakış açısı ve kültürü merkeze alınarak, hem Avrupa’yı hem de Dünya’yı yeniden kurgulayan ve inşa eden bir düşünce akımı olarak nitelendirilebilir. Bu düşünce akımının temel özelliği, kendi uygarlığının ve kültürünün üstünlüğüne duyulan sarsılmaz inançtır. Aslında Avrupamerkezcilik, köklerini Rönesans’tan alan ve 19. yüzyılda yaygınlık kazanan bir olgudur. Bu yönüyle de modern kapitalist dünyanın kültürünün ve ideolojisinin bir boyutudur¹⁴. Avrupamerkezcilik çerçevesinde belirginleşen bu egemen kültürcü bakış, başlangıcından itibaren süregelen, bütünlüğünü ve tekilliğini muhafaza eden bir “Ezeli Batı” kurgusuna başvurmuştur. Oldukça keyfi ve mitsel karakter taşıyan bu kurgu, aynı ölçüde keyfi bir “Başkaları” ya da “Doğulular” imajının yaratılmasına ihtiyaç duymuştur. Böylece, Antik Yunanistan, Roma, Hıristiyan Feodal Avrupa ve kapitalist Avrupa sıralamasını izleyen bir “Batı” kültürü veya uygarlığı kavramına ulaşılmıştır. Sonuçta Antik Yunan ve Hellenizm, asıl geliştiği kökeninden, yani “Doğu”dan koparılmış, Avrupa ve Hıristiyanlık temelinde geliştirilen ırkçı ve dinsel bir niteliğe kavuştu-

¹² Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları*. Çev., Berna Ülner. İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s. 49-50.

¹³ John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, Çev., Esra Ermert, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 18.

¹⁴ Samin Amir, *Avrupa Merkezilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev., Mehmet Sert, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 25-27.

rulmuştur. Avrupa'nın atası "Yunan Miti"nin, Avrupamerkezci kurguda önemli bir yeri vardır. Bu kurguda, Antik Yunan'ı Avrupa Rönesansı'ndan ayıran iki bin yıllık dönem, Antik Yunan düşüncesini aşmaktan uzak, uzun ve bulanık bir geçiş dönemi olarak görülmüştür. Bu bağlamda Arap-İslam felsefesine, Yunan felsefesinin mirasını Rönesans'a aktarmaktan öte bir değer tanınmamıştır. Halbuki Yunanlılar, Doğu dünyasının kültür alanı içinde yer aldıklarını bildikleri gibi, Mısırlılardan ve Fenikelilerden öğrendiklerini de inkar etmiyorlardı. Yani, Avrupamerkezci bakışın kendilerine atfettiği "Doğu karşıtı" özellikleri benimsemiş değillerdi. Aksine, mitsel de olsa, atalarından bazılarının Mısırlılardan geldiğine inanıyorlardı¹⁵.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de ikiz kulelere yapılan saldırıdan sonra İslam, dünya çapında medyanın, toplantıların ve yayınların öncelikli bir konusu oldu. Bu çerçevede dinler, kültürler ve medeniyetler arası çelişkiler ve çatışmalardan söz edilmeye ve bu yönde eserler verilmeye başlandı. Medeniyetler ve kültürler arası etkileşim ve diyalogdan ziyade çatışma ve kutuplaşma söyleminin yoğunlaştığı böyle bir dönemde, en sık ve yaygın olarak kullanılan sözcüklerden birisi de "İslamofobi" oldu. İslamofobi sözcüğü, her ne kadar 11 Eylül saldırısından sonra daha sık duyulur ve telaffuz edilir hale gelmiş olsa da, yakın geçmişini 1990'lı yılların başlarına, uzak geçmişini de Oryantalist yaklaşımın doğuşuna kadar götürebilmek mümkündür. Çünkü bu kavramın akla getirdiği ilk şey, Doğu-Batı ikilemi ya da dikotomisidir.

Sheridan'a göre İslamofobi (Islamophobia) teriminin bilinen ilk basılı kullanımını, ABD'de çıkarılan bir dönemsel yayın olan "Runnymede Trust"un Şubat 1991 sayısında söz konusu olmuştur. 1997'den beri de "Oxford English Dictionary"de yer almaktadır. Bu terim, işlevsel olarak yabancı korkusunu ifade eden "Zenofobi"ye benzemekte; İslam'dan korkuya, dehşete ve nefrete gönderme yapmanın kısa yoldan elverişli bir aracını sunmaktadır. Aynı şekilde, birey olarak Müslümanlara karşı da korku, endişe ve antipatiye atıfta bulunmaktadır¹⁶. Başka bir deyişle, İslamofobi terimi, İslam dinine ve Müslümanlara karşı duyulan güvensizlik, korku ve dışlamayı ifade etmektedir. Bu anlamıyla Yabancı düşmanlığı ifade eden Zenofobi teriminin bir alt kategorisi olduğu, bir etnik-dinsel grup olarak Araplardan, Müslümanlardan ve bunlarla ilgili meselelerden duyulan korku ya da endişeyi dile getirdiği söylenebilir. Son zamanlarda zenofobik kimseler, daha düne kadar barışçıl ilişkiler içinde oldukları Müslüman komşularından da uzak durmaya, onlarla ilişki ve etkileşimlerini sınırlandırmaya başlayarak İslamofobik bir tutum ve davranışlar gösterir hale gelmişlerdir. Müslüman göçmenlerin entegrasyon sorunları da kamusal alanda Müslümanlara yönelik bir modern, seküler anti-İslamik söylem ve pratiğin ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Ancak bu durum, 11 Eylül 2001'den sonra ciddi bir ayrımcılık ve ırkçılık boyutuna varmıştır¹⁷. Abu Sway'a göre, İslamofobinin tasvir ettiği fenomen, nadiren rastlanan bir şey olmadığı gibi, İslamiyetin kendisi kadar da eskidir. İslamofobi vakası, tıpkı anti-semitizm gibi

¹⁵ Samin Amir, **Avrupa Merkezçilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi**, Çev., Mehmet Sert, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 98-101.

¹⁶ Lorraine P. Sheridan, "Islamophobia pre-and post post -September nth, 2011." **Journal of Interpersonal Violence**, 21 (3), 2006, s. 317.

¹⁷ Rod Gardner, Yasemin Karakaşoğlu ve Sigrid Luchtanberg, "Islamophobia in the Media: a response from multicultural education". **Intercultural Education**, 19 (2), 2008, s. 120.

bir vakadır. Her iki olgu da kökenlerini, milliyetçilik ve ulusal ilgiler tarafından yön verilen ve çokkültürlü bir dünyayı yaratmada hala bir engel oluşturan zenofobik Avrupalı merkezlikten almaktadır¹⁸.

İqbal'a göre İslamofobi, bir dinsel hoşgörüsüzlük biçimidir. Bunun çeşitli tezahürlerine, yüzyıllar boyunca gözlemlenen savaşlar, çarpışmalar ve soykırımlarda rastlanabilir. İslamın, kısa bir zaman dilimi içinde hızla yayılması da onun bir din olarak diğer dinlere karşı bir tehlike ve tehdit olarak algılanmasında rol oynamıştır. Bu algı, Avrupa'da 14. yüzyıldan itibaren giderek güçlenmeye başladı¹⁹. Orhun'a göre ise, İslamofobi, çok sık bir şekilde, İslam'dan, Müslümanlardan duyulan bir kuşku ya da korku olarak tanımlanmaktadır²⁰. Bu oldukça dar bir tanımdır. Bunun yerine, "Müslümanlara ve İslam'a karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcılık" şeklinde tanımlanmalı ve bu meseleye "insan hakları" bağlamında yaklaşılmalıdır. Müslümanlara karşı eskiden beri mevcut olan önyargıların ve ayrımcılığın, günümüzde nefret suçlarına kaynaklık edebilecek bir düzeye ulaştığı görülmektedir. Günümüzde İslamofobik tutum ve davranışlarla ateşlenen nefret söylemi, özellikle Müslümanlara karşı etiketleme ve dışlama duygularına yol açmakta; aynı zamanda insanların kimliğine, onların insan olarak değerlerine ve saygınlığına da bir saldırı teşkil etmektedir. İslam'a ve Müslümanlara karşı bir ırkçılık ve ayrımcılık düzeyine varan İslamofobinin, bazı Müslüman kimselerin veya grupların yaptıkları terörist hareketlere karşı duran muhalif kimseleri de yaralayıp incittiğini belirten, Schiffer²¹, İslam'ın neredeyse sırf İslam olarak saldırıya maruz kaldığına, Müslümanların da sırf Müslüman oldukları için hücumu uğradıklarına dikkat çekmektedir.

Uluslararası Göç ve İslamofobi

Günümüzde uluslararası göç, giderek yaygınlaşarak gerek sosyo-ekonomik, gerek siyasal açıdan belirgin bir niteliğe kavuşmuştur. Bu nitelikteki göç olgusu, ulusal güvenlik, küresel çatışma, uluslararası düzensizlik ve kimlik meseleleriyle ilişkili bir şekilde inceleme ve tartışma konusu haline gelmiştir. Bugün oldukça yüksek bir ivme kazanan uluslararası göç hareketleri, ülkeler ve toplumlar arasında etnik, dinsel ve kültürel bakımlardan farklılaşmalara yol açmakta veya böylesi farklılaşmaların temel kaynağı olarak görülmektedir. Böyle bir yaklaşım çerçevesinde, göçmenlerin egemen dile ve kültüre uyumlu kılmaya zorlanması, onlara karşı ırkçı, ayrımcı nitelikte şiddet boyutuna varan tutum ve davranışlar, yeni etnik-dinsel azınlıkların vücut bulmasına hayat vermektedir.

Gittikçe yoğunlaşan göç sürecinde; çoğunlukla yoksul ülkelerden gelen vasıfsız göçmenler, sosyo-ekonomik bakımdan dezavantajlı konumda bulunan yerli nüfus ile rekabete neden olabilmektedir. Bu durum ise, "istenmeyen göç" olgusuna ve bununla bağlantılı göçmen korkusuna meydan vererek ırkçı, ay-

¹⁸ Mustafa Abu Sway, "Islamophobia: Meaning, Manifestations, Causes." **Palestine - Israel Journal**, 12 (2-3), 2006, s. 22-23.

¹⁹ Zafar Iqbal, "Understanding Islamophobia: Conceptualizing and Measuring the Construct." **European Journal of Social Sciences**, 13 (4), 2010, s. 575.

²⁰ Ömür Orhun, "Intolerance and discrimination against Muslims (Islamophobia)." **Security and Human Rights**, 3, 2009, s. 192-200.

²¹ Sabine Schiffer, ve Wagne Constantin, "Anti-Semitism and Islamophobia—new enemies, old patterns." **Race and Class**, 52 (3), 2011, s. 77-84.

rımcı, ötekileştirici eğilimlerin ortaya çıkmasına veya gelişmesine yol açmaktadır. Ayrıca, modernleşme sürecinde ulus devletlerin homojenleşmiş veya homojenleştirilmiş bir toplumsal yapıya önem ve öncelik vererek, milliyetçilik akımından beslenen bir “homojenlik miti” yaratmış olmaları da, ayrımcı veya ötekileştirici tutum ve davranışlar sergilenmesine, bu yönde politikalar izlenmesine zemin oluşturmaktadır²².

Bugün, Batı Avrupa’da yaklaşık 15-17 milyon civarında Müslüman nüfus yaşamaktadır. Her yıl, gerçekleşen yeni göçlerle birlikte yaklaşık 1.7 milyon yeni göçmen Avrupa Birliğine intikal etmektedir. Batı Avrupa’ya Müslüman göçü, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra yükselmeye başlamıştır. Bu dönem, Avrupa’nın savaş sonrası ekonomisini toparlayabilmek için göçmen işçilere büyük ölçüde ihtiyaç duyduğu bir dönemdi. Daha sonraki yıllarda Müslüman göçmen nüfustaki artış, siyasal İslam hareketlerinin yükselişine çakışmaya başladı. Bu süreçte; bir yandan Müslümanlara yönelik bir karşıtlık ve dışlayıcılık duygusu güçlenirken, diğer yandan İslam ile Radikalizm ya da köktencilik arasındaki sınırlar Avrupalıların gözünde bulanıklaşarak İslam’a ilişkin bir tehdit algısı oluştu. Bu gelişmelerle bağlantılı olarak Avrupalılar, kıtalarının İslamlaşacağını, İslam ile Avrupa medeniyetinin uyuşamayacağını dile getirmeye başladılar. Bu korkunun tipik bir yansımasını “Eurabia” teriminde de görmek mümkündür. Eurabia, Avrupa’daki düşük doğum oranları karşısında Müslüman toplumlardan ve Arap ülkelerinden gelen ve giderek artan göçler yüzünden birkaç kuşak sonra göçmenlerin çoğunluk haline geleceği endişesini ve Avrupa’nın radikal İslam tarafından kuşatılacağı korkusunu ifade etmek üzere başvurulan bir terimdir. Böyle bir korkunun yaygınlaşıp pekişmesinde, tedirgin kamuoyunun desteğini kazanmak için “Eurabia”nın bir korku tekniği olarak sağ kanat siyasal partilerce ve aşırı sağcı gruplarca kullanılması da etkili olmaktadır²³.

İslamofobinin Avrupa’da güçlenip yerleşmesinde, Müslümanları ve İslam’ı fanatizmle eşleştirme eğilimi önemli bir yer tutmaktadır. Müslümanların kendi aralarındaki sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve ideolojik bakımlardan ayrılıkları veya farklılıkları yok sayılarak homojenleştirilip köktencilik ya da fundamentalizm ile özdeşleştirilmeleri, ötekileştirilen Müslüman göçmen nüfus üzerinde karşı bir tepkiye yol açmaktadır. Bütün Avrupa’da; bir yandan ciddi bir yüksek işsizlik oranlarıyla yüz yüze gelip oldukça elverişsiz koşullarda yaşam mücadelesi veren, diğer yandan sürekli ve yoğun bir şekilde dışlanma ya da ötekileşme duygusu yaşayan yoksul, işsiz Müslüman göçmenler köktenci hareketlere meyledebilmektedirler. Bu da karşı tarafı üzerinde ciddi etkilere ve karşı tepkilere neden olabilmektedir. Başka deyişle, karşılıklı bir etki-tepki sarmalı oluşmaktadır. Poynting ve Mason, Britanya ve Avustralya’daki Müslüman karşıtlığını karşılaştırmalı olarak inceledikleri çalışmalarında, bunu bir tür ırkçılık olarak değerlendirerek, “The Rise of Anti-Muslim Racism” (Anti-

²² Stephen Castles, ve J. Miller Mark, **Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri**, Çev., Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 420-421.

²³ Leora Moreno, “Fearing the Future: Islamophobia in Central Europe.” **Genocide and Oppression**/TNP, Autumn 2010, s. 74.

Müslüman Irkçılığın Yükselişi) olarak nitelendirmektedirler²⁴. 11 Eylül 2001'den sonra İslamofobideki hızlı tırmanışı, bu iki ülkedeki mevcut ırkçılık kalıplarının bir gelişmesi olarak görmektedirler. Böylece Müslümanlar, Araplar ve Asyalı göçmenlere dönük mevcut karışıklık, zamanla bir ırkçılığa dönüşmekte ve bu insanlar, ırkçı nefret eylemlerinin nesnesi haline getirilmektedir.

Avrupa ülkelerinde bir etno-dinsel grup olan Müslümanların adeta yeni bir ırk gibi değerlendirilmesi, ırkçılığın yeni bir biçimini oluşturmaktadır. Önce, bu gruba mensup bazı kimselerin tutum ve davranışlarında hareketle tüm Müslümanlar hakkında bir dizi önyargı ve kalıp yargı yaratılmaktadır. Ardından, Müslümanlara ve onların kutsal saydıkları değerlere ve mekanlara yönelik birçok sözlü ve fiziki saldırı gerçekleştirilmektedir. Nitekim 1990'lı yıllarda çok sayıda sosyolog ve kültürel analist, deri rengine dayalı olarak ileri sürülen ırkçı fikirlerden "kültürel üstünlük" ve "ötekilik" kavramları temelinde yapılan bir ayrımcılığa ve ırkçılığa doğru bir değişme yaşandığını belirtmektedir²⁵. Balibar ve Wallerstein da bu yöndeki değişime şöyle işaret etmektedirler:

...Yeni-ırkçılık, "sömürgeleikten kurtuluş" çağına, eski sömürgelerle eski metropoller arasındaki nüfus hareketlerinin tersine çevrilişi, insanlığın tek bir siyasal alan içinde parçalanışı çağına ait bir ırkçılıktır. Bizde göç karmaşığını merkez alan günümüz ırkçılığı ideolojik olarak, Fransa dışında, özellikle de Anglosakson ülkelerde çoktan beridir gelişmiş olan bir "ırksız ırkçılık" çerçevesi içinde yer alır: Baskın temanın biyolojik soyaçekim değil, kültürel farklılıkların aşılamazlığı olduğu bir ırkçılık; ilk bakışta bazı grup ya da halkların diğerlerine üstünlüğünü değil, "sadece" sınırların kaldırılmasının sakıncasını, hayat tarzlarının ve geleneklerin bağdaşmazlığını savunan böyle bir ırkçılık, haklılıkla, farkçı-ırkçılık olarak adlandırılabilir²⁶.

SONUÇ

Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere Batı dünyasında İslamofobi, İslam ve Arap dünyasından gelen göçmenlerin, sığınmacıların ve mültecilerin oluşturduğu etno-dinsel grupları dışlama ve ötekileştirme olgusunu ifade etmektedir. Hiç kuşkusuz, İslamofobik eğilimin temelinde; geçmişten gelen ve halen de varlığını sürdüren Avrupamerkezci ve Oryantalist bakış açısı ve dünya görüşü önemli bir yer işgal etmektedir. Böyle bir zihin ve kültür ikliminde, sıkça medeniyetler savaşından söz edilmektedir. Uygarlık ya da medeniyetin baştan sona insanlığın sadece "Batı" diye bilinen bölgesine ve o bölgede yaşayanların yapıp ettiklerine dayandırılmayacağını düşünmek istemektedirler. Ayrıca, gerek insanlar ve toplumlar arasında gerekse kültürler ve uygarlıklar arasında her zaman karşılıklı ilişki, etkileşim ve alışverişler olmuştur. Batı dünyası, bu gerçeğe rağmen, medeniyetinin doğulu kökenlerini ve kaynaklarını yok sayma ve inkar etme yoluna saparak medeniyetler çarpışmasından söz edebilmektedir.

²⁴ Scott Poyting, ve Victoria Mason, "The resistible rise of Islamophobia: Anti-Muslim racism in the UK and Australia before 11 September 2001." **Journal of Sociology**, 43 (1), 2007, s. 61-86.

²⁵ Abduljalil Sajid, "Islamophobia: A New Word for an Old Fear". **Palestine-Israel Journal**, 12 (2-3), 2005, 31-32.

²⁶ Etienne Balibar, ve Wallerstein Immanuel, **İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, Çev., Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s. 32.

Müslümanların, adeta yeni ırkçı denebilecek bir yaklaşımla dışlanıp ötekileştirilmesi, ayna etkisi yaparak, İslam dünyasında ve Müslümanlardan gelen karşı tepkilere sebep olmuştur. Müslümanlarda geçmişten gelen, haçlı seferlerinden ve sömürgeleştirme politikalarından, Batı'nın aşağılayıcı, alçaltıcı, kötüleyici oryantalist eğilimlerinden kaynaklanan bir karşı tavır söz konusu olmuştur. Kendi yaşam biçimlerini, geleneksel toplum düzenlerini, geleneklerini ve değerlerini etkileyip dönüştüren Batı'yı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Günümüz şartlarında göçmen, mülteci ve sığınmacı olarak buldukları Batı dünyasında, 11 Eylül'den sonra yoğunlaşan dışlanmaları ve aşağılanmaları, eskiden beri mevcut olan korkularının ve endişelerinin kökleşmesine katkıda bulunmuştur. Tüm bunlar ise, İslamofobinin, bireyler ve gruplar üzerindeki toplam etkisinin abartılmasına ya da abartılı bir şekilde algılanmasına yol açmaktadır. Buna karşı takınılması gereken doğru tutum ise kanımca şu olmalıdır: "İnsan hakları temelinde bütün insanların eşdeğer ve onur sahibi varlıklar oldukları" ahlaki ve siyasal bir yaşam ilkesi haline getirilmelidir. Höşgörü, diyalog, müzakere ve uzlaşma gibi değerlerin gelişmesine zemin oluşturmak üzere insanlar, toplumlar ve kültürler arası iletişim ve etkileşim kanalları açık tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abu Sway, Mustafa (2006). "Islamophobia: Meaning, Manifestations, Causes." *Palestine-Israel Journal*, 12 (2-3) : 12-23.
- Amir, Samin (1993). *Avrupa Merkezçilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*. Çev., Mehmet Sert. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2007). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. Çev., Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları.
- Castles, Stephen ve Mark J. Miller (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. Çev., Bülent Uğur Bal-İbrahim Akbulut. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chahuan, Eugenio (2005). "An East-West Dichotomy: Islamophobia." *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics Culture*, 12 (2/3) : 47-52.
- Clifford, James (2007). "Oryantalizm Üzerine." Aytaç Yıldız (der.). *Oryantalizm: Tartışma Metinleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları: 134-159.
- Gardner, Rod, Yasemin Karakaşoğlu ve Sigrid Luchtanberg (2008). "Islamophobia in the Media: a response from multicultural education." *Intercultural Education*, 19 (2) : 119-136.
- Hentsch, Thierry (2008). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*. Çev., Aysel Bora. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobson, John M. (2008). *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. Çev., Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Iqbal, Zafar (2010). "Understanding Islamophobia: Conceptualizing and Measuring the Construct." *European Journal of Social Sciences*, 13 (4) : 574-590.
- Keyman, E. Fuat (2002). "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eylül Sonrası Dünya ve Adalet." *Doğu Batı*, 20: 11-33.
- Moreno Leora (2010). "Fearing the Future: Islamophobia in Central Europe." *Genocide and Oppression/TNP Autumn 2010*: 73-80.
- Orhun, Ömür (2009). "Intolerance and discrimination against Muslims (Islamophobia)." *Security and Human Rights*, 3: 192-200.

Parla, Jale (1985). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Poyting, Scott ve Victoria Mason (2007). *The resistible rise of Islamophobia: Anti-Muslim racism in the UK and Australia before 11 September 2001.* Journal of Sociology, 43 (1) : 61-86.

Said, Edward (2001). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çev., Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.

Sajid, Abduljalil (2005). "Islamophobia: A New Word for an Old Fear". *Palestine-Israel Journal*, 12 (2-3) : 31-40.

Schiffer, Sabine ve Constantin Wogne. (2011). "Anti-Semitism and Islamophobia—new enemies, old patterns." *Race and Class*, 52 (3) : 77-84.

Schnapper, Dominique (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. Çev., Aşegül Sönmezay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sheridon Lorraine P. (2006). "Islamophobia pre-and post post –September nth, 2011." *Journal of Interpersonal Violence*, 21 (3) : 317-336.

Turner, Bryan S. (2002). *Oryantalizm post-modernizm ve Globalizm*. Çev., İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları.

Zemni, Sami (2011). "The Shaping of Islam and Islamophobia in Belgium". *Race and Class*, 53 (1) :28-44.

